

مخلیل، منگای و مکرئی بر

ساختار موسیقی دستگاهی ایران

نگارش: مسعودی

انتشارات موسیقی عارف

تهران، ۱۳۹۴

فهرست‌نویسی پیش از انتشار

سرشناسه: شعاری، مسعود، ۱۳۴۰-
عنوان و نام پدیدآور: تحلیل، نت‌نگاری و نگرشی بر ساختار موسیقی دستگاهی ایران
مشخصات نشر: تهران: مؤسسه خدماتی موسیقی عارف، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری: ۱۲۸ ص.
شابم: ۹۷۹-۰-۸۰۲۶۱۳-۷۹-۹
وضعیت فهرست‌نویسی: فبیای مختصر
یادداشت: فهرست‌نویسی کامل این اثر در نشانی <http://opac.nlia.ir> قابل دسترسی است.
عنوان دیگر: تحلیل و نت‌نگاری دستگاه ماهور
شماره کتابشناسی ملی: ۳۷۹۳۱۶۰

مؤسسه موسیقی عارف

تهران، خیابان جمهوری، منرسیده به میدان بهارستان، کوچه محمودی، پلاک ۳، طبقه اول
کد پستی: ۱۱۴۳۹۶۳۳۱۴
تلفن: ۳۳۹۷۶۴۳ و ۳۳۹۷۶۴۳۱ فکس: ۳۳۹۱۴۳۱۴
www.arez-music.com Email: info@arez-music.com

تحلیل، نت‌نگاری و نگوشی بر
ساختار موسیقی دستگاهی ایران
۱. دستگاه ماهور

نگارش: مسعود شعاری

ویرایش ادبی و علمی: سعید مجیدی
طرح جلد: علی بوستان
نئ‌نویسی کامپیوتری: جعفر صالحی
حروف‌نگاری: فرزاد اعتمادی
صفحه‌آرایی: هدیه نوربخش
نوبت چاپ: اول
تاریخ انتشار: بهار ۱۳۹۴
شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه
لیتوگرافی: کارا
چاپ و صحافی: تاجیک

© حق چاپ محفوظ است.
قیمت: ۱۵۰۰۰۰ ریال

فهرست مطالب

۷	پیشگفتار
۱۱	درباره مؤلف
۱۵	شناخت و توصیف ساختار دستگاه در موسیقی کلاسیک ایران
۳۱	تحلیل و توصیف دستگاه ماهور
1	فهرست علائم
3	نت‌نگاری تحلیلی دستگاه ماهور

فهرست نمودارها

۲۸	نمودار درآمدهای هفت دستگاه
۶۳	نمودار گوشه‌های دستگاه ماهور بر اساس تقسیم‌بندی هفت‌گانه
۶۴	نمودار افقی گوشه‌های اصلی در دستگاه ماهور

فهرست گوشه‌ها در دستگاه ماهور*

40 / ۴۸ زیرافکند	5 / ۳۱ در آمد
41 / ۴۸ نیریز	6 / ۳۲ کرشمه
43 / ۴۹ شکسته	7 / ۳۳ آواز
46 / ۵۲ عراق	10 / ۳۴ مقدمه داد
47 / ۵۳ نهیب (در عراق)	11 / ۳۴ داد
48 / ۵۳ محیر (در عراق)	12 / ۳۵ مجلس افروز (در گوشه داد)
49 / ۵۴ آشور آوند	15 / ۳۶ خسروانی
50 / ۵۴ اصفهانک (در عراق)	17 / ۳۶ دلکش
51 / ۵۵ حزین (در عراق)	22 / ۳۸ خاوران
52 / ۵۵ کرشمه (در عراق)	24 / ۳۹ طرب انگیز
53 / ۵۵ زنگوله (در عراق)	26 / ۴۰ نیشابورک
55 / ۵۶ راک هندی	28 / ۴۱ نصیرخانی (طوسی)
58 / ۵۸ راک کشمیر	30 / ۴۳ چهارپاره (مرادخانی)
59 / ۵۸ راک عبدالله	31 / ۴۴ فیلی
61 / ۵۹ کرشمه راک	32 / ۴۵ ماهور صغیر
62 / ۵۹ صغیر راک	35 / ۴۶ آذربایجانی
	37 / ۴۶ حصار

* شماره صفحه فارسی مربوط به بخش «تحلیل و توصیف دستگاه ماهور» و شماره لاتین مربوط به بخش «دیت نگاری» است.

سرزمین ایران از دیرباز مهد تمدن و فرهنگ بوده است و هنر موسیقی نیز در جای جای تاریخ آن، چه پیش و چه پس از اسلام به شیوه‌های گوناگون مورد توجه قرار داشته است. با مروری بر آثار به جا مانده از دوران پیش از اسلام خصوصاً دوره‌های هخامنشی و ساسانی می‌توان دریافت که موسیقی در زندگی اجتماعی ایرانیان باستان از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده است. وجود گاتاهای زرتشت یا «فهلویات» در دوره‌های اشکانیان و ساسانیان و نمونه‌های فراوان دیگر، همگی بر ارزش موسیقی در زندگی ایرانیان باستان گواهی می‌دهند.

پس از اسلام نیز، موسیقیدانان بسیاری با فراگیری و سپس اجرا و گسترش موسیقی در مراکز هنری به تداوم این هنر همت گماشتند. از قرن سوم هجری قمری به بعد نیز، دانشمندان بزرگی همچون ابونصر فارابی (۲۶۰-۳۳۹ م.ق) و ابن سینا (۳۵۹-۴۱۶ م.ق) به جنبه‌های نظری موسیقی پرداختند و در ادامه اشخاصی چون صفی‌الدین ارموی (۶۱۳-۶۹۳ م.ق) و عبدالقادر مراغه‌ای (۷۵۴-۸۳۸ م.ق) با تکمیل و شرح قواعد موسیقی و ارائه نظام منسجمی از ششود یا مقامات در آثار خود عملاً در ارتقا موسیقی نقش عمده‌ای داشتند. بعدها نظامی از نظریات صفی‌الدین ارموی رشد و گسترش یافت که در ایران حداقل تا اواخر دوره صفویه تداوم داشت.^۱

۱. تقی‌بیش، شناخت موسیقی ایران، (تهران، دانشگاه هنر، ۱۳۷۶)، ص ۶-۷.

اما موسیقی دستگاهی و ریپرتوار آن که امروزه در ایران رایج است از اواخر قرن ۱۲ ه.ش و بر اثر تحولاتی که هنوز عوامل آن به درستی تبیین نگردیده، به وجود آمد؛ سرانجام این گنجینه موسیقایی در قرن ۱۳ ه.ش توسط اساتیدی برجسته تحت عنوان «ردیف» گردآوری شد و نظم یافت. به هر شکل، ردیف با پشت سر هم آمدن قطعاتی به نام «گوشه» با نظم و ترتیبی خاص در قالب هفت دستگاه و پنج آواز مدون گردید.

با نگاهی اجمالی به تنوع گوشه‌های این ریپرتوار، میتوان گفت بسیاری از گوشه‌ها برگرفته از نغمات موسیقی واحی مختلف ایران هستند که بر اساس ذوق و سلیقه هنری با اندکی تغییر در ردیف گنجانده شده‌اند. برخی گوشه‌ها، به نام سازندگان قدیم خود نام‌گذاری شده و بعضی اسم مکان یا منطقه‌ای جغرافیایی از ایران را دارند، برخی دیگر بر اساس وزن عروضی اشعار است و بعضی هم براساس ساختار کلی قطعه مورد نظر شناخته می‌شوند.

به هر جهت نظام دستگاهی رکن اصلی موسیقی کلاسیک ایران است و بخشی از هنر و زیبایی‌شناسی اقوام ایرانی را نیز با مختصر تغییراتی منعکس میکند. این موسیقی متشکل از نغماتی است که در گذشته در مراکز و کانون‌های مهم هنری به وجود آمده و متحول گردیده‌اند و با چنین سامان و نظامی کنار یکدیگر قرار گرفته‌اند.

همچنین ردیف منبعی غنی است که علاوه بر تدریس و اجرای آن، میتوان وجوه نظری موسیقی ایران را نیز در آن کاوش کرده در سال‌های اخیر بسیاری از موسیقی‌شناسان و پژوهشگران حوزه‌های مختلف به پژوهش درباره ردیف موسیقی ایران پرداخته‌اند.

بدون شک ردیف موسیقی دستگاهی، الگویی بنیادین و گنجینه‌ای از نغمات موسیقی ایرانی است و بدون درک و شناخت عمیق آن، مسیر رشد و پیشرفت در موسیقی ایرانی به درستی طی نخواهد شد. بنابراین اجرا و در نهایت بداهه‌پردازی-که از قله‌های موسیقی ایرانی است- نیازمند شناخت و درک مبانی ساختار ردیف است.

همانطور که می‌دانیم، تدریس ردیف در موسیقی دستگاهی ایران از گذشته تا کنون به صورت شفاهی یا سینه به سینه بوده است؛ با این شیوه آموزش، از یک سو اجرای دقیق و صحیح ردیف (تحریرها، زینتها و ...) به درستی به هنرجو منتقل میشده و از سوی دیگر حافظه سمعی هنرجو تقویت میشود و ضمناً هنرجو بر روی اصل موسیقی تمرکز مییابد. بنا به این دلائل و مواردی دیگر، همواره بر این نحوه آموزش ردیف موسیقی ایرانی تأکید میشود؛ اما در کنار آن، بهره‌گیری از دانش تحلیلی برای شناخت موسیقی دستگاهی ضروری است تا

آموزش و یادگیری آن آسانتر شود.

در این پژوهش که رویکردی تحلیلی به ساختار دستگاه‌ها دارد، ابتدا مفاهیم، قواعد کلی و ساختار دستگاه تبیین و تشریح و در ادامه تمامی گوشه‌های دستگاه ماهر بر اساس همان قواعد و جزء به جزء همراه با نت‌نگاری بر پایه ردیف میرزا عبدالله به روایت نورعلی خان برومند و داریوش طلائی تحلیل و توصیف شده است. از آن جایی که این کتاب با هدف آموزشی نگاشته شده، همواره مسأله فهم آسان برای هنرجو که از ضروریات آموزش است، مدنظر بوده و بنابراین در تدوین مطالب از پیچیده‌گویی پرهیز شده است تا بتوان موسیقی دستگاهی را برای عموم دانشجویان و هنرجویان آسان‌تر تشریح کرد. شایان ذکر است اثر پیش رو به نوعی ثمره تجربیات آموزشی و پژوهشی نگارنده است که ایده‌های اصلی آن از سال ۱۳۸۴ شکل گرفت و تا به امروز نیز که آن را در دست دارید همچنان مشغول اصلاح و پروراندن آن بوده‌ام.

در اینجا لازم است از آقایان وصال عرب‌زاده، سعید مجیدی، جعفر صالحی، فرزاد اعتمادی و خانم هدیه نوربخش تشکر ویژه‌ای داشته باشم که با همکاری، نقد و نظرات خود به این کار یاری رساندند.

همچنین از دوستان صاحب‌نظم آقایان کیاوش صاحب‌نسق و بابک نیک‌ذات کمال تشکر را دارم که نظرات ارزشمندشان برایم راهگشا بود. در اجرای امور گرافیکی و شکل کلی کتاب از ایده‌های خلاقانه دوست هنرمندم علی بوستان بهره بردم، که جای سپاس و قدردانی دارد.

و در پایان نیز از دوستان، دانشجویان و هنرجویان عزیزم تشکر می‌نمایم که در طی سالیان شکل‌گیری این اثر با نظرات سازنده خود به دقت آن افزودند.

امیدوارم در آینده نزدیک تحلیل و توصیف بقیه دستگاه‌های این مجموعه را که مشغول انجام آن هستم به علاقمندان هنر موسیقی این سرزمین ارائه نمایم.

مسعود شعاری

آذر ۱۳۹۳

درباره مؤلف

مسعود شعاری (متولد ۱۳۴۰- تهران) فراگیری موسیقی را از سیزده سالگی با ساز سنتور نزد مرحوم منیژه علیپور شروع کرد و همزمان به یادگیری سه‌تار نزد استاد داریوش طلایی پرداخت و سال‌های بعد ردیف میرزا عبدالله را با ساز تار در محضر استاد محمدرضا لطفی آموخت. همچنین او به مدت یک سال نزد استاد اصغر بهاری به فراگیری قطعات قدیمی پرداخت. اما رشد و شکوفایی خود را مدیون تأثیر جدی استاد حسین علیزاده میدانند که از سال‌های ۱۳۶۷ به بعد نوازندگی سه‌تار را نزد ایشان ادامه داد. شعاری در همین سال‌ها در تلاش بود شیوه اجرایی سه‌تار قدما را نیز بیاموزد. به همین منظور به تحقیق و بازسازی آثار قدما با راهنمایی اساتیدی چون کمالیان و هاشمی پرداخت.

در طی سال‌های گذشته او علاوه بر تدریس در دانشگاه‌های مختلف در مؤسسه آموزشی همساز، که خود اقدام به تأسیس آن نمود، به آموزش و انتقال تجربیات خود به نسل جوان‌تر بر پایه موسیقی کلاسیک دستگاهی ایران مشغول بوده‌است و همچنان بر پایه علاقه‌اش به موسیقی کلاسیک ایران و اعتقادش به آموزش صحیح و اصولی این موسیقی، مشغول پژوهش و تألیف کتاب‌ها و جزوات آموزشی در این زمینه می‌باشد و در این راستا از نقد و نظرات سایر محققان و اهل فن نیز خود را بی‌بهره نمی‌داند.

گروه همساز را نیز با محوریت ساز سه‌تار در سال ۱۳۸۱ پایه‌گذاری کرد و توانست کنسرت‌های متعددی را با این گروه برگزار کند از دیگر فعالیت‌های شعاری می‌توان به اجرای کنسرت و تهیه آلبوم‌های مختلف در راستای موسیقی تجربی و تلفیقی اشاره کرد.

برخی از آثار مسعود شعاری:

۱. آلبوم شباهنگ (سه‌تارنوازی به شیوه قدما)
۲. آلبوم کاروان صبا (مجموعه‌ای از قطعات ویلن استاد صبا)
۳. انتظار (مونوازی سه‌تار و طبلای هند)
۴. سیر (سه‌تارنوازی معاصر به همراه ارکستر زهی و طبل با مشارکت کریستف رضایی)
۵. در سایه باد (موسیقی تلفیقی سه‌تارنوازان همساز، به همراهی ساکسیفون، طبل و گیتار الکتریک)
۶. غروب (گروه سه‌تارنوازان و همخوانان همساز)
۷. رهاب (موسیقی تلفیقی: سه‌تار و عود از ایران - سازهای بادی و کوبه‌ای از اتریش)
۸. کنسرت نیاوران (مجموعه صوتی - تصویری اجرای زنده کنسرت نیاوران)
۹. کتاب گنجینه سه‌تار (قطعاتی از اساتید برجسته سه‌تار ایران)
۱۰. کتاب کاروان صبا (قطعاتی از استاد صبا که برای سه‌تار تنظیم شده‌است)
۱۱. کتاب سیر (قطعات ساخته مسعود شعاری به شیوه سه‌تارنوازی معاصر)

سایر آثار در دست انتشار:

۱. مجموعه‌ای از قطعات حسین علیزاده (تنظیم‌شده برای سه‌تار)
۲. مجموعه قطعات از اساتید سه‌تارنواز قدیم.
۳. مجموعه قطعاتی برای سه‌تار ساخته مسعود شعاری
۴. تحلیل و نت‌نگاری ردیف میرزا عبدالله (دستگاه‌ها و آوازها)